

TÜRK DÜNYASI ARAŞTIRMALARI

İki ayda bir yayınlanır.

Sahibi

Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı adına

Prof.Dr.Turan YAZGAN

Yazı İşleri Müdürü

Saadet Pınar YILDIRIM

Arşiv ve Tashih

Muhiddin NALBANTOĞLU

İdarehane

Ankaravî Mehmed Efendi Medresesi,
Belediye Sarayı Arkası, Saraçhane/İstanbul

Telefon: 511 10 06 - 511 18 33

Posta Çeki Hesabı: 141720

Dizgi

Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı
Yuluğ Tekin Dizgi Merkezi

Baskı

Renk Ofset

Abone Bedeli

Yurtiçi: 100.000 TL. Yurtdışı: 50 \$

72

HAZİRAN 91

KUTADGU BİLİĞ'DE KUR'ÂN VE HADİSİN TESİRİ

Mehmet KARA*

GİRİŞ

Kutadgu Bilig, Türk ve İslâm kültürlerinin birbirleriyle kaynaşmaya başladığı yıllarda yazılır. Yusuf Has Hacib, Türk dili ve kültürü yönünden büyük önemi olan bu eserini, H.462/M.1069-1070'te tamamlamıştır. Üç yazma nüshası vardır: Viyana, Fergana ve Mısır nüshaları. Viyana nüshası, Uygur; diğer iki nüsha Arap harfleriyle istinsah edilmiştir. Türk Dil Kurumu, üç nüshanın da tıpkı-basımını yayınlamıştır¹.

Eser üzerinde bu güne kadar yapılan çalışmaların bazısı, tamamına yöneliktir; bazısında ise, eserin bir parçası ele alınmıştır². Yerli ve yabancı araştırmacılarla ilim adamları tarafından yapılan çalışmaları, üç ana gruba ayırmak mümkün: Eserin okunması ve tercümesi üzerine yapılan çalışmalar, diliyle ilgili incelemeler, muhtevasının ve kaynaklarının ele alındığı yayınlar. Bizim çalışmamız, en son gruba girdiğinden, burada diğerleri üzerinde durmayacağız.

Kutadgu Bilig'le ilgili önemli çalışmalar yapan Reşit Rahmeti Arat'ın eser ve muhtevası hakkında görüşleri şöyledir: "Yusuf, bu esiri ile, insan hayatının manasını tahlil ve onun cemiyet ve dolayısı ile devlet içindeki vazifesini tayin eden bir felsefe, bir hayat felsefesi sistemi kurmuştur"³.

"Kutadgu Bilig ne vak'aları nakleden bir tarih, ne mıntuka ve şehirleri tasvir eden bir coğrafya, ne din âlimlerinin ictihadlarını toplayan bir te'lif, ne hakîmlerin fikirlerine istinat eden bir felsefe ve ne de şeyhlerin vecizelerine dayanan bir nasihat kitabıdır...Şair eserinde, devrinin üslûp ve tarzına uyarak, kendi

1 Kutadgu Bilig, Tıpkıbasım I, Viyana nüshası, İstanbul, 1942; Kutadgu Bilig, Tıpkıbasım II, Fergana nüshası, İstanbul, 1943; Kutadgu Bilig, Tıpkıbasım III, Mısır nüshası, İstanbul, 1943.

2 Bu konuda geniş bilgi için bkz. Doç.Dr.Ahmet B. Ercilasun, Kutadgu Bilig Grameri-Fiil-, Ankara, 1984, Giriş, s.1-10.

3 Reşit Rahmeti Arat, Kutadgu Bilig I, Metin, İkinci Baskı, TDK., Ankara, 1979, Giriş, s.XXV.

* Ankara Üniversitesi Türk Dili Okutmanı

fikirlerini takviye için, bugün yapıldığından daha çok, muhitin fikir mahsüllerine müracaat etmiş görünmektedir"⁴.

Eserde bulunan sosyal ve dinî motifleri inceleyen Osman Cilacı, "Kutadgu Bilig'de ilk olarak Allah'a ibadet emirlerine itaat tavsiye edilir. Yusuf Hac Hacib'e göre en büyük fazilet doğruluktur. Servet, büyüklük, dünya ve âhirette saâdete kavuşmak ancak doğruluk ve adaletle mümkündür. Kutadgu Bilig, bir çok sosyal ve dinî konuyu gayet net ve çarpıcı bir üslûpla dile getirmektedir"⁵. diyerek eserin muhtevasıyla ilgili bir değerlendirme yapar.

Kutadgu Bilig'in hukukla ilgisini araştıran Sadri Maksudî Arsal, düşüncelerini şöyle dile getirmiştir: "Kutadgu Bilig medenî bir Türk muhitindeki asırlardanberi toplanmış ahlak, siyaset ve hukuka dair fikirlerin bir hülâsası, 11 inci asırdaki Türk kültürünün bir abidesidir"⁶; "Şayanı dikkatir ki, İran şairi (Firdevsî) şiirle İranın efsanevî tarihini tasvir ederken Türk mütefekkeri şiirle devlet idaresinden, hukuktan, içtimâî ahlaktan bahsediyordu. Bu çok manidardır. İranlılar, yıkılmış siyasî istiklali istirdat etmek için tarihten, maziden imdat bekliyorlardı, Türkler daha istikbalde kuracakları pek çok devletleri idare için esaslar tesbit ediyorlardı"⁷.

Ahmet Caferoğlu, eserin karşılıklı konuşmalar şeklinde düzenlendiğini, yazarın fikirlerini kuvvetlendirmek ve nasihatlarını sağlamlaştırmak için Türk büyüklerinin sözlerine yer verdiğini kaydeder: "Eser, münazara ve mühavere şeklinde tertib edilmiştir. Muhtelif meseleler ve içtimâî mülâhazalar hakkında ileri sürülen fikirleri kuvvetlendirmek ve nasihatları sağlamlaştırmak için, müellif ekseriyetle, büyükler ağzından vecizelere bolca yer vermiştir. Bu büyükler, o devir Karahanlılar devletinin idaresindeki Türk cemiyetinin ileri gelenleridir"⁸.

F.K.Timurtaş'a göre "Kutadgu Bilig, eski Türk ahlak ve devlet telakkisi ile İslâmî inancı birleştiren nasihatnâme ve siyâsetnâme mahiyetinde didaktik bir kitaptır"⁹.

Reşit Rahmeti Arat, Kutadgu Bilig'in muhtevası ve etkilendiği kültürler üzerine bir araştırma yapmayı düşünmüş ve "Kutadgu Bilig'in yazıldığı devir ve muhitin ictimâî bünyesi, gerek ayrı ferdler, gerek ayrı sınıf ve zümrelerin bilgi ve fikir seviyeleri ile bir de bu sahalarda Türklerin kendileri tarafından inkişaf ettirilmiş olan hüsûsiyetler ve komşu millet ve kültür daireleri ile olan

4 Arat, a.g.e., Giriş, s.XXVI-XXVII.

5 Yrd.Doç.Dr. Osman Cilacı, "Kutadgu Bilig'de Sosyal ve Dinî Motifler", MK. sayı:58, Eylül 1987, s.12.

6 Ord.Prof.Sadri Maksudî Arsal, Kutadgu Bilik (İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası'nın 1947.yılı 2.sayısından ayrı basım), İstanbul, 1947, s.663.

7 Arsal, a.g.e., s.664.

8 A.Caferoğlu, Türk Dili Tarihi I-II, 3.Baskı İstanbul, 1984, s.56 (bu sahife II'ye aittir).

9 Prof.Dr.Faruk K.Timurtaş, Tarih İçinde Türk Edebiyatı, Vilayet Yayınları, İstanbul, 1981, s.155.

münasebetlerin eserdeki akisleri üzerinde, ileride, eserin tahlili sırasında, ayrıca durulacaktır"¹⁰ demiş; ancak buna ömrü yetmemiştir¹¹. Arat, şairin, fikirlerini kuvvetlendirmek için, çevrenin fikir mahsullerinden faydalandığını belirtir¹².

Bazı araştırmacılar, eserde Çin kültürünün tesirinden söz etmişlerdir. Bunlardan biri, J.Thury'di. O'na göre Kutadgu Bilig, Çince bir eserin Türk bakış açısına göre uydurulmuş tercümesinden ibarettir¹³.

İ.Kafesoğlu, eski Türk inancı ile Çin dinî telakkileri arasında bağlantılar bulunduğuna dikkati çeker ve Konfüçyanizmin esaslarını oluşturan fikirlerle Kutadgu Bilig'deki düşünceler arasında gerçek bir münasebetin varlığını kabul eder: "Konfüçyanizm'in esaslarını teşkil eden bu fikir veya talimlerle K.B.deki düşünceler arasında gerçek bir münasebet vardır. Kanun fikrindeki açıklık, Tanrı'nın en büyük kudret olarak tasavvuru, hükümdar-Tanrı ilgisi ve Tanrı'nın hükümdara örnek olması Türk töre, kut anlayışları ile bir paralellik arz etmektedir."

"İşte bu eski Türk inancı ile Çin dinî telakkileri arasında bağlantılar bulunmaktadır"¹⁴.

Yine aynı araştırmacıya göre; "K.B.yazarı eski Türk telakkilerini, Uygur metni örneğinde görüldüğü üzere, Konfüçius aracılığı ile nakledebileceği gibi, içinde yaşadığı Kara-Hanlı Türk topluluğunu ve devletini müşahade yolu ile de tesbit edebilir"¹⁵.

Abdulkadir İnan, Çin tesiri konusunda, "Hele Çin tesirleri meselesi, asıl Sinoloğlar tarafından incelenmedikçe bir iddia hududunu aşamayacak belirsiz bir görüştür"¹⁶.

M.Fuat Köprülü'ye göre Çin tesiri konusu, pek derinlemesine araştırma yapılmadan ileri sürülmüş tutarsız bir görüştür¹⁷.

C.Brockelmann, Çin edebiyatı tesirinin isbat edilebilir bir görüş olmadığını kaydeder¹⁸.

A.Caferoğlu da Kutadgu Bilig'de Çin tesiri bulunmadığını iddia eder¹⁹.

10 Arat, a.g.e., Giriş, s.XXI.

11 Halil İnalçık, "Kutadgu Bilig'de Türk ve İran Siyaset Nazariye ve Gelenekleri", Reşit Rahmeti Arat İçin TKAE., Ankara, 1966, s.259.

12 Arat, a.g.e., Giriş, s.XXVII.

13 Turi Yoşef, "Ondördüncü Asır Sonlarına Kadar Türk Dili Yâdigârları", Millî Tettebbölär Mecmuası, II, İstanbul, 1331, sayı:4, s.91.

14 Prof.Dr.İ.Kafesoğlu, Kutadgu Bilig ve Kültür Tarihimizdeki Yeri, KBY., İstanbul, 1980, s.46.

15 Kafesoğlu, a.g.e., s.48.

16 Abdulkadir İnan, Kutadgu Bilig Tıpkıbasımlarına Giriş, Kutadgu Bilig, Tıpkıbasım I, TDK., İstanbul, 1942, s.30.

17 Ord.Prof.Dr.M.Fuat Köprülü, Türk Edebiyatı Tarihi, 3.Baskı, İstanbul, 1981, s.168.

18 Kutadgu Bilig, Tıpkıbasım I, TDK., İstanbul, 1942, s.135.

19 Caferoğlu, a.g.e. II, s.55-56.

Hint-İran tesirini ele alan Halil İnalçık, “Fakat hemen söylemeliyiz ki, Yusuf’un eserindeki görüşler, idare sanatı hakkında XI. asırda İran-İslam dünyasında yayılmış ve kökleşmiş bir takım telakkilere irca olunabilir ki, bunlar da çok daha eski Hint-İran kaynaklarına götürülebilir”²⁰ şeklinde bir değerlendirme yapmıştır.

A. Caferoğlu, konu ve dil yönünden Kutadgu Bilig’in Arap ve İran tesiri altında kaldığını ifade eder: “İlk İslâmî devreye ait Türkçe bir eser olması bakımından Kutadgu Bilig, hem konuca, hem de dilce Arap ve İran tesirleri altında kalmıştır. Şivece, kendisinden önceki veyahut aynı devir İslâm olmayan Uygur metinlerine nisbetle, daha öztürkçe olan bu eserle, ilk defa olarak, Arapça ve İrancı bir çok dil unsurları Türk diline girmiş ve hâlâ zamanımıza kadar, bir çok Türk şivelerinde kendilerini muhafaza edegelmişlerdir. Ekserisi dine ve bazıları devlet teşkilatına ait olan bu kelimelerin sayısı, yüz yirmiyi bulmaktadır. Hiçte büyük bir sayı olmayan bu kelimelerin ancak yüzde sekseni Arapça, diğerleri ise İrancıya aittir”²¹.

M. Fuat Köprülü, “İran-İslâm medeniyeti tesiri altında “Kâşgar” Türk sarayında nasıl yeni bir “ideoloji” hüküm sürmeğe başladığını göstermek bakımından, bu eser, medeniyet tarihi noktasından çok dikkat çekicidir”²² diyerek İran-İslâm medeniyeti tesiriyle ilgili görüşünü dile getirir.

C. Brockelmann, “Orta Asya Türk şiirinin bu ilk klasik eseri baştan başa Fars edebiyatının tesiri altındadır”²³.

M. Fuat Köprülü, eserin kapsadığı fikirler bakımından en belirli tesirin İbni Sîna tesiri olduğunu ileri sürer: “Aslında ise, “Yusuf Has Hacib”in eserinde, ihtiva ettiği fikirler bakımından en belirli te’sir “İbn Sîna”nın tesiridir”²⁴.

Yusuf Has Hacib’in hekimlikle ilgili fikirleri İbni Sîna’dan aldığı yolundaki O. Alberts görüşüne C. Brockelmann da katılır²⁵.

Araştırmacıların bazısı, Kutadgu Bilig’in Türk kültüründen faydalanılarak yazılmış orijinal bir eser olduğunu ifade etmişlerdir. A. Caferoğlu, bunlardan birisidir: “şimdiye kadar hakkında verilen genişçe izahattan da anlaşılacağı üzere devrinin Türk kültür hayat ve geleneklerinin gerçek bir hazinesi olan Kutadgu Bilig iddia edildiği gibi, herhangi bir Çince eserin “Türk ahval ve hususiyatına”, Türk bakış ve görüşüne uydurulmuş bir tercümesi değildir. Aksine konuca olmamakla beraber, diğer hususlarda tamamile orijinal bir eserdir. Çince den tercüme edilmiş olsaydı, şüphe yoktur ki, müellifi onu, hem tasrih

20 İnalçık, a.g.m., s.261.

21 Caferoğlu, a.g.e. II, s.59-60.

22 Köprülü, a.g.e., s.168.

23 Kutadgu Bilig, Tıpkıbasım I, TDK., İstanbul, 1942, s.135.

24 Köprülü, a.g.e., s.168.

25 Kutadgu Bilig, Tıpkıbasım I, TDK., İstanbul, 1942, s.135.

eder, hem de Türkçeden kıta halinde meseller almazdı"²⁶.

C.Brockelmenn, "Yazıcının içtimâî doktrinleriyle, fırsat buldukça anlatıldığı hekimlik hakkındaki fikirleri, ilk önce o.Alberts'in ispat ettiği gibi, İbn-i Sina'dan alınmıştır. Bununla beraber bu nazariyeleri kendi kavminin yaşama şartlarına tatbik ediş tarzı oldukça şahsidir"²⁷ diyerek bu konudaki görüşünü belirtir.

A.Bombacı, "Kronoloji itibariyle K.B.'e takaddüm eden arap ve fars eserlerinde, bildiğimize göre siyasi unsurla ahlâkî ve felsefî unsurun birbirine karıştırılmış olduğunu görmüyoruz ve aynı zamanda alegorik ve mükâlemeli şekle (karşılıklı konuşma şekli) tesadüf etmiyoruz. Şu halde bu eserin hattizatında kendi bünyesi itibariyle tamamen orijinal bir eser olduğu hükmüne varıyoruz"²⁸ der.

Abdulkadir İnan, eserde eski Türk medeniyetinin izlerinin bulunduğunu kaydeder: "Büyük bir tarihin sahibi olan Türk dünyasında, tarih içinde münasebet edinilmiş Hint, Çin, İran, İslâm medeniyetlerinin her birinden izler bulunması pek tabii bir şeydir.

Fakat Kutadgu Bilig okunurken asıl göze çarpan nokta, bu eserde eski ve büyük Türk medeniyetinin izleri bulunmasıdır"²⁹. Aynı yazara göre, "Kutadgu Bilig'in Türk kaynaklarına çok önem verdiğini gösterebilecek emareler müellifin nasihatlarından sonra çoğun olarak kullandığı (atalar sözü, şiir parçaları, beyitler...gibi) örnek sözlerin türkçe kaynaklardan alınmış olmasıdır"³⁰.

Sadri Maksudî Arsal, konuyla ilgili görüşünü şöyle dile getirir: "Edebî, fikrî malzemenin hemen hepsi Türk hayatından alınmıştır. Müellifin kullandığı darbimeseller, Türk atalar sözleridir, fikrini teyit için serdettiği şiirler Türk şairlerinin şiirleridir"³¹.

M.Fuat Köprülü ise, eserde bulunan belirgin ideolojinin asla eski Türk ideolojisi olmadığını iddia eder: "Gerçi bazı fikirler ve telakkilerde, "Kutadgu Bilig" yazarının "Mahmud Kâşgari"de gördüğümüz halk hikmetleriyle âşina olduğu ve onlara iştirâk ettiği açıkça seziliyor; eski göçebe telakkilerinden kalan bazı manalı an'anelere eserin şurasında burasında tesadüf olunuyor; lâkin meselâ "Orhun Kitabeleri" ile mukayese edilince, "Kutadgu Bilig"de hâkim olan ideolojinin aslâ eski Türk ideolojisi olmadığı açıkça görünmektedir"³².

26 Caferoğlu, a.g.e. II, s.55-56.

27 Kutadgu Bilig Tıpkıbasım I, TDK., İstanbul, 1942, s.135.

28 A.Bombacı, "Kutadgu Bilig Hakkında Bâzi Mülâhazalar". Fuad Köprülü Armağanı, İstanbul, 1953, s.67.

29 İnan, a.g.e., s.30.

30 İnan, a.g.e., s.31.

31 Arsal, a.g.e., s.666.

32 Köprülü, a.g.e., s.168.

İ.Kafesoğlu, H. Vámbéry'nin eserde bulunan Türk ve İslâm tesiriyle ilgili görüşlerini şu şekilde aktarır: "Daha 1870 yılında H.Vámbéry "İlk defa olarak bize Türklerin içtimâî ve idarî durumlarına göz atmak imkanını veren eser" diye takdim ettiği K.B. için "Esere hâkim olan ruh, büyük ölçüde İslâm telakkileri, yahut umûmiyetle doğuda yaygın düşünceler yanında temiz ve saf Altaylı, yani Türk anlayışının yer aldığı bir ahlâkî tâlimdir. Vaktiyle eserin Çince veya Farsça bir kitaptan tercüme veya adapte edildiğini düşünmüştüm, fakat yakından incelediğim zaman onun Türk mahsülü olduğu neticesine vardım" demektir³³.

Kafesoğlu, Bombaci'nin Kutadgu Bilig'le ilgili görüşlerini sıralarken, O'nun İslâm tesirinin varlığını kabul ettiğini ifade eder: "Fakat Bombaci eserin umûmî heyeti itibarıyla İslâm kültürünün olgun bir mahsülü olduğu ve bilhassa İslâmî zühd ideolojisinin burada geniş yer tuttuğu ve ilmi unsurun çoğunlukla İslâmî bir damga taşıdığı, siyasi düşüncenin ise İslâm dünyasının mâlûm esaslarına dayandığı fikrindedir"³⁴.

Kafesoğlu'nun kendisi, eserde İslâm tesirinin az olduğunu vurgular: "Arapçadan gelen matematik terimleri ile birlikte Arap ve Fars kelimeleri sayısının 100-120 civarında bulunması bile İslâmî tesirin zayıflığını göstermeğe yeter. 13 binküsûr mısralık bir eserde bu sayıda yabancı söz, herhalde bizi büyük bir kültür nüfuzunu düşündürmeğe sevkedecek kadar ehemmiyet taşıması gerektir"³⁵.

W.Barthold, İslâm ve Fars etkisinden söz etmiştir: "Türkistan'da, Türk halkları arasında İslâm dini X.asırdan itibaren yayılmaya başladı.

XI.asırda Kâşgâr Hanı için, Türk dilindeki ilk müslüman eseri Kutadgu Bilig yazıldı. Bu kitapta, me'murlar ve pâdişahların vazifeleri hakkında ahlâkî hikâyeler anlatılmaktadır... Türkler'de İslâm'dan önce de yazı olmasına rağmen, İslâm'ın ve Fars edebiyatının te'siri o kadar kuvvetli oldu ki, İslamiyet'i kabul etmiş olan Türkler İslamiyet'ten önceki mâzilerini tamamiyle unuttular"³⁶.

Buraya kadar eser ve şairin etkilendiği kültürler hakkında değişik kimselerin görüşlerini aktardık. İslâm tesiriyle ilgili fikirlerden birçoğunun sağlam delillerle isbatlanmadığını gördük. Biz, temel iki kaynak olan Kur'ân âyetlerinden ve hadislerden ilhâm alınarak yazılan beyitler üzerinde dururken bu tesiri daha açık ve görünür bir şekilde incelemiş olacağız.

Önce Yusuf has Hacib'in nasıl bir Müslüman olduğunu öğrenelim. Reşit Rahmeti Arat şöyle diyor: "Yusuf inanmış bir müslümandır. O Allah'ın varlığına ve birliğine, akla müracaat etmeden, gönülden inanıyor. Allah insanı seçerek yaratmış ve ona en büyük faziletleri vermiştir...İbâdet lazımdır, fakat

33 Kafesoğlu, a.g.e., s.5-6.

34 Kafesoğlu, a.g.e., s.5-6.

35 Kafesoğlu, aynı eser, s.9.

36 Prof.Dr.W. Barthold-Prof.Dr.M.Fuad Köprülü, İslâm Medeniyeti Tarihi, Altıncı Basım, DİBY., Ankara, 1984, s.65.

bu tek başına bir gâye değildir. İnsanın iyiliği, onun cemiyet içinde faydalı olup olmaması ile ölçülür”³⁷.

A.Dilaçar, Kutadgu Bilig şairinin Müslüman olduğunu ve İslâm dininin bütün Türkler arasında ve Orta Asya’da yayılmasını istediğini belirtmektedir³⁸.

Aynı yazar, “Her dinde olduğu gibi, burada da birtakım öğütlerle karşı karşıyayız. Çoğu dinlerde öğütler buyruk biçiminde verilmiş, buyrukların çoğu da yasaklama niteliğini taşımıştır. Balasagunlu Yusuf’ta yasaklama varsa da, örgütlerin çoğu, okuyanı olumlu işlere özendirme, etkinliğe itme amacı ile verilmiştir”³⁹ demektedir. Dilaçar’ın dediği doğrudur. Teşvik ve ümit verme ön plandadır.

Dilaçar’ın önemli bir tesbiti daha var: Eser ve Kur’ân âyetleri arasındaki bağlantı. İ.Kafesoğlu gibi Kutadgu Bilig yazılırken âyetlerden faydalanılmadığı görüşünde değildir. Kafesoğlu şöyle der: “Kaldı ki, çok yerde Arapça ve Farsça terimlerin Türkçe karşılıkları kullanılmış ve bilhassa açıklamalarda Kur’an’a, hadislere değil, Türk atasözleri ile, Ötüken beyi, İl beyi, İla bitekçisi, Uc-Ordu Hanı, Türk buyruk v.b. gibi eski Türk büyüklerinin fikir ve nasihatlarına müracaat olunmuştur”⁴⁰.

Bildiğimiz kadarıyla Dilaçar, âyetlerle Kutadgu Bilig beyitleri arasında bağlantı kuran ilk kişidir: “Kutadgu Bilig görkemli bir şehre benzer. Pırıl pırıl parlayan sokaklarını onun kutsal beyitlerinde görürüz. Bunların kimi Tanrı buyruğu, kimi uyarma, kimi öğüt, kimi sakındırma, kimi de yasaklamadır”⁴¹; “Yusuf, bir tarafa münzevî Odgurmuş’ı, öbür tarafa da Kün-Togdı ile Ögdülmiş’i koyarak, her iki tarafın da savunmasını yaptıktan sonra sıra yargıya gelince, insancı’ların tarafını tuttu. “Halkı düşün, onu kalkındır” düşüncesi ve öğütü onundur, “Tanrı sana nasıl iyilik ettiyse sen de başkalarına iyilik ederek gözetle.” Ve ahsin kemâ ahsen Allahu ileyke (Kasas suresi, ayet 77) buyruğu Tanrı ve Kur’an buyruğudur.”⁴².

Halil Ersoylu da âyetler ve beyitler arasında yakınlıklar bulur ve bir makale yazar. Konusunda ilk geniş araştırma, Ersoylu’nun makalesidir⁴³.

Abdulkadir İnan, İ.Kafesoğlu ile aynı görüştedir ve eseri yazanın hadislerden faydalanmadığını kaydeder⁴⁴. Hadisler ve beyitler incelenirken, İnan’ın görüşü

37 Arat, a.g.e., Giriş, s.XXIV.

38 A.Dilaçar, Kutadgu Bilig İncelemesi, 2.Baskı, TDK., Ankara, 1988, s.152.

39 Dilaçar, a.g.e., s.156.

40 Kafesoğlu, a.g.e., s.16.

41 Dilaçar, a.g.e., s.156.

42 Dilaçar, aynı eser, s.197-198.

43 Dr.Halil Ersoylu, “Kutadgu Bilig’de Kur’ân-ı Kerîm Âyetlerinden İlhamlar”, TDA. sayı: 15, Aralık 1981, s.17-41.

44 Abdulkadir İnan, “Yusuf Has Hacib ve Eseri Kutadgu Bilig Üzerine Notlar”, TK., sayı:98, 1970, s.112.

üzerinde genişçe durulacaktır.

Yusuf Has Hacib'in âyetlerden ve hadislerden faydalanmadığını söyleyenler; "bir âyette deniliyor ki", "bir hadiste şöyle deniliyor" gibi ifadeleri eserde göremediklerinden böyle bir yanlış hükme varmışlardır. Oysa aynı kişilerin Türk büyüklerinin sözleriyle ilgili söyledikleri doğrudur. Şair, bu sözlerden zaman zaman faydalanmış; "Ötüken beyi ne der dinle (beyit: 1962)", Uç-Ordu beyi ne der dinle (beyit:1594)" v.b. beyitlerde görüldüğü gibi açık olarak sözün söyleyenini kaydetmiştir. Ancak Reşit Rahmeti Arat'ın da ifade ettiği gibi, edebî bir eser olan Kutadgu Bilig'de her şeyin ayrıntılarıyla belirtilmiş olması beklenemezdi⁴⁵.

Şair, eserde âyet ve hadisleri açık olarak belirtmek yerine, onları eser içine yaymakla yetinmiştir. Onu böyle davranmaya iten bir sebep var mıydı bilemiyoruz? Sadece bir yerde "Dinle Allah'tan insanlara haber getiren nebî ne der"⁴⁶ diye hadislerle ilgili açık bir ifade vardır.

Özellikle nasihatların bulunduğu kısımlarda ve hüküm bildiren beyitlerde âyet ve hadislerden faydalanılmıştır. Bazı beyitlerde âyet veya hadis manasının bütünü, bazılarında bir parçası bulunmaktadır.

Beyitleri incelerken elimizden geldiği kadar titiz davrandık. Ancak gözden kaçanlar olabilir.

Bazı hükümlerde genel manalar bulunmaktadır. Ancak âyet ve hadislerde de aynı mana olduğundan, bunları da konumuza dahil ettik.

Kur'ân âyetlerinin manaları, Süleyman Ateş'in mealinden alınmıştır⁴⁷.

1.MANASINI AYETLERDEN ALAN BEYİTLER

Giriş bölümünde, Kur'ân âyetlerinden ilham alınarak yazılan Kutadgu Bilig beyitleriyle ilgili bir makalenin Halil Ersoylu tarafından kaleme alındığını ifade etmiştik⁴⁸. Bu makalede, eserin manzum mukaddimesinin ilk sekiz beytiyle asıl metnin ilk otuz üç beyti içerisinde seçilen konuyla ilgili beyitler incelenmiş, bunların dışında sadece birkaç beyit üzerinde durulmuştur⁴⁹. Bütün beyitler incelenip, konuyu ilgilendirenlerin tamamı değerlendirilmemiştir.

Biz, bütün eser içerisinde manasını âyetlerden alan beyitler üzerinde duracağız.

45 Arat, a.g.e., Giriş, s.XXVI.

46 Reşit Rahmeti Arat, Yusuf Hac Hacib- Kutadgu Bilig II, Çeviri, 3.Baskı, Ankara, 1985, s.404, beyit: 5651.

47 Doç.Dr.Süleyman Ateş, Kur'ân-ı Kerim ve Yüce Meâli, Ankara, 1977.

48 Bkz.dipnot 43.

49 Halil Ersoylu'nun yazısında incelediği beyitler şunlardır: Manzum mukaddime; 1, 3-8; asıl metin; 1-33, 148,150,339,1334,2103,3227,3982,6483.

• Allah'ın adı-yaratması ve beslemesi:

Türk milletinin İslâmı kabul etmesinden bu yana, yazılan bir eser gelenek olarak besmeleyle başlatıla gelmiştir. Kutadgu Bilig'in asıl metni de böyle başlar. Allah, yaratıcı ve besleyicidir.

Ersoylu, bu ilk beytin, Fâtiha sûresinin birinci ve ikinci âyetinin Türkçe manası olduğunu söyler⁵⁰. Eserin daha ilerisinde buna benzer bir kaç beyit daha vardır:

124 bayat atı birle sözüg başladım
törütgen igidgen keçürgen idim

(Allah adıyla söze başladım; O, yaratan, yetiştiren ve göçüren Rabb'imdir.)

1343 bayat atı birle sözüg başladı
törütgen igidgen keçürgen idî

(Sözüne Allah adıyla başladı: "Yaratan, yetiştiren ve göçüren Allah"-dedi.)

3188 bayat atı birle sözüg başladı
törütgen igidgen keçürgen tidi

(Allah'ın adıyla başladı: "Yaratan, besleyen ve göçüren O'dur"-dedi.)

3715 bayat atı birle sözüg başladı
törütgen igidgen keçürgen tidi

(Allah'ın adıyla söze başladı: "Yaratan, besleyen ve göçüren O'dur"-dedi.)

3897 bayat atı birle sözüg başladı
törütgen igidgen keçürgen tidi

(Allah'ın adıyla söze başladı: "Yaratan, besleyen ve göçüren O'dur" dedi.)

Fâtiha sûresinin ilk âyetinden başka şu âyet de besmeleyle ilgilidir: "O, Süleyman'dan (geliyor) ve Rahîm Allah'ın adıyla (başlamakta) dır"⁵¹

• Allah'ın "ol" emri:⁵²

Allah, bir şeyin olmasını dilerse, "ol" der ve olur. O, bu kâinâtın asıl sâhibi olduğu için, her işte istediği gibi hükmünü yürütür:

3729 tilemiş tileki bolur bol tise
yoritur kazâsın ne erse kese

("Ol" derse dilediği olur; her işte karar verdiği gibi hükmünü yürütür.)

50 Ersoylu, a.g.m., s.18-19.

51 Kur'ân, Neml sr.,a.30.

52 Manzum mukaddiminin 6.beytiyle asıl metnin 4.beyti de bu konuyla ilgilidir. Bunlar, daha önce Dr. Halil Ersoylu tarafından değerlendirilmiştir. Bkz.Ersoylu, a.g.m., s.20.

3901 negü kolsa kolsu tilekin bulur
negüg bol tise ol tilemiş bolur

(O, ne irâde ederse, irâdesi yerini bulur; neye "ol" derse, o olur.)

Bu beyitlerin manası şu âyetlerde görülmektedir: "Biz, bir şeyi (n olmasını) istediğimiz zaman, söyleyeceğimiz söz, sâdece "ol" dememizdir; derhal oluverir."⁵³; "(O), göklerin ve yerin yaratıcısıdır. Bir şeyi yaratmak istedi mi, ona sadece "ol"der, o da hemen oluverir"⁵⁴.

• Cahillerden uzak durma:

Bilgiliiler, her yerde saygı görürler. Çünkü böyle insanlar, söyleyecekleri sözün veya yapacakları hareketin sonucunu düşünerek davranırlar. Ama câhiller böyle değildir. Onlarla fazla görüşmemek gerekir:

203 biligsiz bile hiç sözüm yok meniñ
ay bilge özüm uş tapugçı seniñ

(Benim biligsiz ile hiç sözüm yoktur; ey bilgili, işte ben senin kulunum.)

4450 biligsizni artuğ yakın tutmağ
yakın tutsa şeksiz kılur kılmağ

(Biligsiz kimseyi kendine fazla yakın tutmamalısın; yakın tutarsan, şüphesiz münasebetsiz bir harekette bulunur.)

4452 biligsizke yakma özünñni tutun
özin tutğuçı er tirildi kutun

(Biligsiz kimselere yaklaşma, kendine hâkim ol; kendisine hâkim olan insan hayâtını saâdet içinde geçirir.)

4453 biligsiz kişiden yırağ tur teze
biligsiz sözi kılkı barça otun

(Biligsiz insanlardan uzak dur, kaç; biligsizin sözü ve hareketi dâimâ kabadır.)

Bu beyitler de ilhâmını şu âyetten almıştır: "Affı (kolay yolunu) tut, iyiliği emret, câhillerden yüz çevir"⁵⁵.

• Dünya hayatı:

Dünya hayatı gelip geçicidir. Bir oyun ve eğlenceden ibârettir. Fâni olan bu dünyada oyuna katılmamak gerekir:

5927 oyun şakışı ol bu dünyâ işi
adağın tilese birür bu başı

(Bu dünya işi bir oyuna benzer, ayağın istersin, o sana başını verir.)

53 Kur'ân, Nahl sr., a.40.

54 Kur'ân, Bakara sr.,a.117.

55 Kur'ân, A'raf sr., a.199.

5930 bu dünyâ işi kör oyun ol oyun
oyunka katılma gerek bu oyun

(*Bu dünya işi oyundur, oyun; oyuna katılma, oyunun ne lüzûmu var.*)

Bu beyitlerle ilgili âyetler, Kur'ân'ın dört yerinde geçmektedir ve şöyledirler: "Dünya hayatı, sadece bir oyun ve eğlenceden başka bir şey değildir. (Allah'ın azâbından) korunanlar için elbette âhiret yurdu daha iyidir. Düşünmüyor musunuz?"⁵⁶; "Bu dünya hayatı, eğlence ve oyundan başka bir şey değildir. Âhiret yurdu, işte asıl hayat odur (asıl yaşanacak yer orasıdır), keşke bilselerdi"FKur'ân, Ankebût sr. a.64.; "Dünya hayatı, bir oyun ve eğlenceden ibârettir. Eğer inanır, (günahlardan) korunursanız, (Allah) size mükâfaatlarınızı verir ve sizden (bütün) mallarınızı istemez, sadece zekat ve sadaka gibi çok az bir miktar ister"⁵⁷; "Bilin ki dünya hayatı, bir oyun, eğlence, süs, kendi aranızda (birbirinize karşı) övünme, mal ve evlat çoğaltma yarışıdır. (Bu), tıpkı bir yağmura benzer ki; bitirdiği ot, ekincilerin hoşuna gider, sonra çerçöp olur. Âhirette ise çetin bir azâb, Allah'tan mağfiret ve rıza vardır. Dünya hayatı, aldatıcı bir zevkten başka bir şey değildir"⁵⁸.

● **Günah-Allah'ın rahmeti:**

İnsan, günah işleyebilir. Ancak Allah, bir daha işlemek üzere tevbe edenlerin tevbesini kabul eder ve günahlarını bağışlar. Hiç bir zaman Allah'ın rahmetinden ümit kesmemek gerekir. Bu geniş dünyayı kendimize niye daraltalım ki?

3649 bu kiñg dünyâ özke küçün kılma tar
yazukluğ kulinğa bayat fazlı bar

(*Bu geniş dünyayı kendine zorla daraltma; günahkar kulu için Allah'ın fazlı ve rahmeti vardır.*)

3674 yazukum öküş tip umınç kesmegü
tapuğka inanıp tapuğ yasmağü

(*Günahım çok diye ümit kesmemeli; yalnız ibâdete güvenerek de ibâdetle ifrata gitmemeli.*)

5122 yana men idimdin umınç kesmedim
yazuğ yarlıkaglı ol ol bir idim

(*Buna rağmen, ben Rabb'imden ümidimi kesmedim; bütün günahları affeden, O bir Rabb'imdir.*)

Bir Kur'ân âyetinde de insanlara, Allah'ın rahmetinden ümit kesmemeleri söylenir: "(Tarafımdan onlara) de ki: "Ey nefislerine karşı aşırı giden kullarım,

56 Kur'ân, En'âm sr., a.32.

57 Kur'ân, Muhammed sr., a.36.

58 Kur'ân, Hadîd sr. a.20.

Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin. Allah bütün günahları bağışlar. Çünkü O, çok bağışlayan, çok esirgeyendir"⁵⁹.

• Her şeyin faniliği:

Her doğan ölür, her yükselen bir gün düşer. Kısacası Yaratıcı'dan başka her şey fânîdir:

1086 kayu kim toğar erse ölgü kerek
kayu neñg ađar erse ilgü kerek

(Doğan herkes ölmeye, yükselen her şey düşmeye mahkûmdur.)

Kur'an'da şöyle denilmiştir: "(Yer) yüzünde bulunan her şey fânîdir (yok olacaktır)"⁶⁰.

• İçki:⁶¹

İçki, insanların akıllarını örttüğü için, onların büyük suçlar işlemesine sebep olur. Sevgi bağlarını koparır, kişiler arasında kin ve düşmanlığı sokar, saâdet elden gider:

1434 bor içme fesâddın yırağ tur teze
bu kaç neñg yorır tutçı beğlik buza

(Şarap içme, fesattan uzak dur, ondan kaç; bunlar dâimâ mülke ve saltanata halel (eksiklik, bozukluk) veren şeylerdir.)

2096 bor içme aya borçı boğı kılı
bor içse açıldı çığaylık yolu

(Ey içki düşkünü, boğazının esiri, içki içme; içki içersen sana fakirlik yolu açıldı demektir.)

2655 bor içme bor içse barır er kutı
bor içse bolur tilve munduz atı

(İçki içme, içki içen insanın saâdeti elden gider; içki içenin adı deli ve budalaya çıkar.)

5263 bor içme fesâdka katılma yıra
bu iki buzar karşı ordu tura

(Şarap içme, fesâda katılma; onlardan uzaklaş; bu ikisi köşk, saray ve kaleleri yıkar.)

"Ey inananlar, şarap, kumar, dikili taşlar (putlar), (üzerine yazılar yazılmış) şans okları (çekmek ve bunlara göre hareket etmek), şeytan işi birer pisliktir. Bunlardan kaçının ki kurtuluşa eresiniz"⁶²; "Şeytan, şarap ve kumar (yolu) ile

59 Kur'an, Zümer sr. a.53.

60 Kur'an, Rahman sr., a.26.

61 1334, ve 2103 beyitler de içki konusuyla ilgilidir. Fakat daha önce bunlar üzerinde durulmuştur. Bkz.Ersoylu, a.g.m., s.38.

62 Kur'an, Máide sr., a.90.

aranızda düşmanlık ve kin sokmak, sizi Allah'ı anmaktan ve namazdan alıkoy-
mak istiyor. Artık (bunlardan) vazgeçtiniz değil mi?"⁶³

● **İnsan-âcizlik:**

Büyük işler yapmayı başaran insanoğlu, görünüşte çok güçlü gibi olsa bile, gerçekte çok âciz ve zayıftır. Çalışıp çabalayarak aya çıkmayı başarmıştır ve daha ilerilere gitmek ister. Ama küçücük bir hastalık mikrobu, onu yatağa düşürür. Ömrünü istediği gibi geçiremeyen bu varlığın sevinci az, üzüntüsü fazladır. Yaratılırken zayıf yaratılmıştır:

1056 tutup çaldı yirke ağır ig kelip
töşekke kirip yattı muñgluğ ulıp

(Ağır hastalık geldi, onu tutup yere vurdu; acılar içinde inleyerek yatağa düştü.)

1122 ne muñgluğ turur bu apa oğlanı
tilek teg bulamaz tiriglik küni

(Bu insanoğlu ne kadar âcizdir; ömrünü dilediği gibi geçiremez.)

1528 ne muñgluğ turur körse yalñguk özi
yorırda yatar eti ksilür sözi

(Dikkat edersen insan ne kadar âciz bir mahlûktur; yürürken yere serilir ve sesi kesilir.)

1732 apa oğlanın körse muñgluğ tigü
bütün kün tirer nenğ bulamaz yigü

(İnsanoğlu ne kadar zavallıdır, o bütün gün toplar, fakat yiyecek bir şey bulamaz.)

3055 neteg tapnuğay men bu ol çin sözüüm
aya mengü muñgsuz bu muñgluğ özüm

(Ey ebedî ve gânî Allah'ım, doğrusunu söylüyorum, benim bu âciz varlığım sana nasıl lâyıkıyla kulluk edebilir.)

6199 ne muñgluğ turur körse yalñguk özi
sevinçi az ol barça kaçğū tözi

(İnsanoğlu, dikkat edersen ne kadar zayıf bir mahlûktur; sevinci az ve her şey onun için bir kaygı kaynağıdır.)

İnsanın zayıf yaratılışı, Kur'ân'da şöyle ifade edilmiştir: "Allah sizden (ağır teklifleri) hafifletmek istiyor. Çünkü insan zayıf yaratılmıştır"⁶⁴.

● **İnsanın gücü:**

İnsanlara yapamayacaklarını Allah bile buyurmadığından, onlara güçlerinin üstünde iş yaptırılmamak gerekir. Yoksa Allah bunun hesabını sorar:

63 Kur'ân, Mâide sr., a.91.

64 Kur'ân, Nisâ sr., a.28.

4528 küçinge teñgeşi yüdürgil yükin
ayıtgay seninğdin bayat erkligin

(Onlara kudretleri nisbetinde iş ver; kâdir olan Allah, bunların hesabını senden soracaktır.)

4529 ayı artuq emgek tegürme arıgar
bayat ol sanğa haşmı andın sınğar

(Onlara kudretlerinin üstünde işler yaptırıp, eziyet etme, aksi halde karşında Allah'ı bulursun.)

Bu beyitlerdeki manayı şu âyette görüyoruz: “Allah, kimseye gücünün üstünde bir şey teklif etmez. Herkesin kazandığı iyilik kendi faydasına, kötülük de kendi zararındadır. “Rabbimiz, unuttur ya da yanılırsak bizi sorumlu tutma! Rabbimiz, bize, bizden öncekilere yüklediğin gibi ağır yük yükleme! Rabbimiz, bize gücümüzün yetmediği şeyleri yükleme! Bizi affet, bizi bağışla, bize acı! Sen bizim Mevlâ'mızısın. Kâfirler toplumuna karşı bize yardım et!”⁶⁵.

• İyilik:

Bu geçici dünyada kalıcı iyilikler yapmak gerekir. Eğer insan kötülük yaparsa, kendine yapmış olur. İyilik, her iki dünyada da insana mutlu bir hayat yaşatır:

227 kılı edğü bolmak tilese özünğ
yori edğülük kıl kesildi sözünğ

(Eğer kendin iyilik bulmak istiyorsan, yürü, iyilik et; başka söze ne hâcet.)

345 yori edğülük kıl ay edğü kişi
itiglig bolur tutçı edğü işi

(Ey iyi insan, yürü iyilik yap iyinin işi hep düzgün gider.)

914 bu edğü tilegli negü tir eşit
kamuğ edğülük kıl özünğke iş it

(İyilik dileyen insan ne der dinle; dâimâ iyilik et, o senden ayrılmayan bir arkadaşın olsun.)

929 isiz kılsa isiz yanutı ökünç
usa edğülük kıl isizke oçün

(Kötülük edersen, kötülüğün karşılığı pişmanlıktır; elinden gelirse, kötülüğün inadına iyilik yap.)

1296 kamuğ edğülük kıl isizdin yıra
kamuğ edğü kelgey sen oldur tura

(Dâimâ iyilik yap, kötülükten uzak dur; ister otur, ister kalk, bundan sana hep iyilik gelir.)

65 Kur'an, Bakara sr., a.286.

1315 kişi yası kolma özünġ kılma yas
neçe edġülük kıl havā arzu bas

(Başkasının zararını isteme, kendin de zarar verme; hep iyilik yap, kendi hevâ ve hevesine hâkim ol.)

1330 bolu birse devlet küvezlenmegil
usa edġülük kıl isiz kılmaġıl

(Saâdete kavuşursan, kibirlenme; kötülük etme, elinden geldiği kadar iyilik yap.)

1508 isizke yağuma yırak tur teze
yori edġülük kıl yorık yol tüze

(Kötüye yaklaşma, ondan uzak dur, kaç; dâimâ iyilik yap, tavır ve hareketini düzelt.)

5088 isiz kılmaġıl sen ay elgi uzun
kamuġ edġülük kıl kılınçın sözün

(Ey kudret sahibi, sen kötülük yapma; sözünle ve hareketinle her vakit iyilik etmeğe çalış.)

5249 yori edġülük kıl ekin edġülük
sanġa edġü bolġay uçu menġülük

(Yürü, iyilik yap, iyilik et, bundan sen ebedî iyilik bulursun.)

5254 barıġlı turur bu ajun kalġusuz
özünġ edġülük kıl yitip barġusuz

(Bu âlem kalacak değil, nasıl olsa gidecektir; sen kaybolup gitmeyecek bir iyilik yap.)

5306 kaġıġlan özünġni tamudın yırat
kamuġ edġülük kıl küdezgey bayat

(Gayret et, kendini cehennemden uzaklaştır; her vakit iyilik yap, Allah seni korur.)

5744 özünġ edġülük kıl törü edġü ur
tiril iki ajun isiz körme sen

(Sen iyilik yap, iyi nizam kur; her iki dünyada da kötülük görmeden yaşa.)

Bu manada şu âyetleri zikredebiliriz: “Çünkü Allah, (azâbından) korunanlarla ve iyilik edenlerle beraberdir”⁶⁶; “(Mallarınızı) Allah yolunda harcayın, kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın, iyilik edin, doğrusu Allah iyilik edenleri sever.”⁶⁷.

66 Kur'ân Nahl sr. a.128.

67 Kur'ân, Bakara sr., a.195.

● **Kâfirlerle savaşırken ölmek:**

İslâm inancına göre, Allah yolunda savaşırken ölen şehit olur. Bu yüzdendir ki, inanmayanlara göre müslümanlar, savaşlarda daha atılgan ve cesur olurlar. Bu özellik, bizim milletimizde çok belirgindir. Şehit olanlar ise, ölmüş sayılmıyorlar. Onlar, gerçekte diridirler, fakat biz anlayamıyoruz:

5485 bu kâfir için tut er at sü tolum
ölüp tüşse kâfirde bolmaz ölüm

(*Asker, ordu ve silahını kâfirlere çevir; kâfirler ile dövüşürken ölmek, ölüm değildir.*)

Bunun Kur'an'da ifadesi şöyledir: "Allah yolunda öldürülenlere "ölüler" demeyin; hayır, onlar diridirler, ama siz farkında olmazsınız"⁶⁸.

● **Kişinin kendine zarar vermemesi:**

İnsan, başkalarına faydalı olmalı, onlara iyilik ve ihsanda bulunmalı. Ama bunları yaparken kendini harab etmemeli. Bu dünyada nasıl hareket edeceğini çok iyi bilmeli:

3624 körürde küyürme özünġni küçün
özünġ otka atma bu dünyā için

(*Kendini göz göre zorla yakma; bu dünya için kendini ateşe atma.*)

5186 özünġ otka atma kişiler için
özünġni küyürme körürde küçün

(*İnsanlar için kendini ateşe atma, göz göre göre zorla kendini yakma.*)

Bu beyitlerdeki manâ, Kur'an'ın şu âyetinde vardır: "(Mallarınızı) Allah yolunda harcayın, kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın, iyilik edin, doğrusu Allah iyilik edenleri sever"⁶⁹.

● **Kötülüğe karşı iyilik ve affetmek:**

Kötülüğe karşı iyilik eden insan, güzel bir davranışta bulunmuş olur. Kötülüğü yapmış olan kişi, bu davranışı görünce elbette yaptığına pişman olacak ve özür dilemek zorunda kalacaktır. Bağışlayan ise, her zaman üstündür:

3426 irig sözke yumşak yanut kılsa öz
açıġ sözleseler süçig tutsa söz

(*Kaba söze yumuşak cevap vermeli ve acı sözlere de tatlı sözle mukabele etmelidir.*)

3427 kişi yüki yüdse yüdürmese yük
cefā kılsalar bu vefā kılsa şük

68 Kur'an, Bakara sr. a.154.

69 Kur'an, Bakara sr., a.195.

(Başkalarının yükünü yüklenmeli, fakat onlara yük yüklememeli; cefâ edenlere karşı ses çıkarmadan vefâ göstermelidir.)

“Bir iyiliği açığa vurur veya gizlerseniz, yahut bir kötülüğü affederseniz (bilin ki) Allah da affedicidir, güçlüdür”⁷⁰; “Fakat kim sabreder, (kendisine yapılan kötülüğü) affederse, şüphesiz bu çok önemli işlerden biridir”⁷¹.

• **Ölüm:**

İnsanoğlu, bu dünyadan ölümle ayrılır. Ölümün pençesinden bu güne kadar kurtulan olmamış ve bu günden sonra da olmayacaktır. Çünkü bütün canlılar ölümü tadacaktır:

233 negü tir eşitgil kişi edgüsi
yorıp tın tokıgılı aḫır ölgüsü

(Dinle, insanların iyisi ne der; yürüyen ve nefes alanların hepsi sonunda ölecektir.)

1201 toḡuḡlı tirigler ölümke sanı
ölümke toḡuḡlı tirig kim qanı

(Doğan her canlıyı ölecek bil; ölmek için doğanlardan diri kalan hani, kim var?)

1347 ölümke törütti bu sansız konum
tirig barça ölgü anḡar yok ölüm

(Bu sayısız mahlukları ölüm için yarattı; diri olan her şey ölecektir, yalnız kendisi için ölüm yoktur.)

1472 siziksiz ölüm bir kün aḫır kelir
tirilmiş bu canlıḡ canın algalır

(Şüphesiz, bir gün nihayet ölüm gelecektir ve bütün canlıların canını alacaktır.)

3621 siziksiz ölür kör tirig boldaḡı
ḡayu kün ölürüḡ yok ol bildeḡi

(Diri olan, şüphesiz ölür; fakat hangi gün öleceğini bilen yoktur.)

5607 atım edḡü bolsun özüm ölsüni
tirig ölgü aḫır atım ḡalsuni

(Kendim öleyim, adım iyi olsun; her diri nihayet ölecektir, dünyada adım kalsın.)

6073 tanḡ ermez ölüm toḡsa yalnḡuḡ ölür
ḡamuḡ tın tokıgılı ölümke turur

(Buna şaşmamalı; ölüm doğarsa, insan ölür; bütün nefes alanlar ölmeḡe mahkûmdur.)

70 Kur'ân, Nisâ sr., a.149.

71 Kur'ân, Şûrâsr., a.43.

“Herkes ölümü tadacaktır. Kıyamet günü ecirleriniz size eksiksiz verilecektir. Kim ki hemen ateşin elinden kurtarılır da cennete sokulursa, işte o kurtuluşa ermiştir. Dünya hayatı, aldatici zevkten başka bir şey değildir”⁷²; “Her can, ölümü tadacaktır. Biz sizi sınamak için iyilik ve kötülük veririz. Ve (sonunda) bize döndürüleceksiniz”⁷³.

● **Sözün doğruluğunu araştırma:**

Bir söz duyduğumuz zaman onun doğru mu yoksa yanlış mı olduğunu iyice araştırmalıyız. Bilmeyerek başkalarına bir kötülük ederiz de sonra bu yaptığımızı pişman oluruz:

5873 saña kim yoğgasa eşitgil sözün
çının yalğanın keğ ayıt tüp tözin

(Sana ki gammazlık (koğuculuk) ederse, sözünü dinle; fakat bunun doğru olup olmadığını, aslını esasını çok iyi araştır.)

“Ey îmân edenler, size fâsık (yoldan çıkmış) biri bir haber getirirse onun doğruluğunu araştırın. Yoksa bilmeyerek bir topluluğa karşı kötülük ederseniz de sonra yaptığınıza pişman olursunuz”⁷⁴.

● **Şükür:**

İnsan, kendisine bir şeyler ikram edene teşekkür eder ve ona karşı nazik davranırsa, başka zaman da ikram görür. Nîmetin asıl vericisi olan Allah da şükretmesini bilene nîmetini artırır:

756 şükür kıl ay ni’met içisi unur
şükür kılsa ni’met bayat arturur

(Ey nîmet sâhibi olan muktedir kimse, şükret, şükredersen Allah nîmetini artırır.)

6450 şabır kılsa mihnet bolur ni’metiñg
şükür kılsa ni’metka artar tigil

(Sabredersen, mihnet (eziyet, sıkıntı) senin için nîmet olur; nîmet için şükredersen, bu nîmet daha da artar, bunu böyle bil.)

“Ve Rabb’iniz size şöyle demişti: “Andolsun şükredersiniz elbette size (nîmetimi) artırıyorum ve eğer nankörlük ederseniz azâbım pek çetindir”⁷⁵.

● **Zinâ:**

Bir çok ailede boşanma sebebi olan ve sosyal hayatı felce uğratan zinâ, İslâmın yasak ettiği işlerden birisidir. Huzursuzluk ve fakirliğin kaynağıdır. Bu yüzden Kutadgu Bilig’de de kişiye zinâ etmemesi öğütlenir:

72 Kur’ân, Âl-i İmrân sr., a.185.

73 Kur’ân, Enbiyâ sr. a.35.

74 Kur’ân, Hucurât sr., a.6.

75 Kur’ân, İbrâhim sr., a.7.

1337 bor içme zinâka katılma hazer
bu iki çığaylık tonını keğer

(Şarap içme, zinâ etme, kendini koru; ikisi de insana yoksulluk elbisesini giydirir.)

4409 çığay bolmayan bay bolayın tise
zinâ kılma hergiz katıqlan usa

(Fakirliğe düşmemek ve dâimâ zengin kalmak istersen, hiç bir vakit zinâ etmemeğe gayret et.)

“Zinaya yaklaşmayın, çünkü o, açık bir kötülüktür, çok kötü bir yoldur”⁷⁶.

2.MANASINI HADİSLERDEN ALAN BEYİTLER

Kutadgu Bilig beyitleri kaleme alınırken acaba hadislerden faydalanılmış mıdır? Biz, bu konuda herhangi bir çalışmaya rastlayamadık.

Abdulkadir İnan, bir makalesinde şöyle demektedir: “Eserdeki kahramanların tavsifinden ve onlardan naklettiği ahlakî ve felsefî görüşlerden anlaşıldığına göre müellifin çağdaşları olan, Firdevsî (934-1020), El-Birunî (972-1048), İbn-i Sina (980-1037), Ömer Hayyam (1040-1123) ve bunlar çapındaki büyük bilginlerden çok iyi haberdar olmuş ve onlardan faydalanmıştır. Aynı zamanda İslâm’dan önceki Türk düşünürlerini de çok iyi bildiği, açık olarak anlaşılmaktadır. Eski devrin büyüklerinden pek çok vecizeler, tavsiyeler ve nasihatleri naklediyor. Dikkate değer ki bunlar arasında Peygamber’e isnat edilen hadis ve ünlü İslâm ahlâkçılarının vecizelere rastlanmıyor”⁷⁷.

Burada İnan’ın hadislerle ilgili verdiği hüküm, doğru değildir. “Sevgili resûlün yolu beni selâmete götürecektir; O resûl bizzat bana şefâat etsin”⁷⁸ diyen Yusuf Has Hacib, Peygamber hadislerinden de faydalanmıştır. Diğer beyitlere geçmeden önce, faydalandığının açık bir delili olan şu beyti zikretmeyi uygun buluyoruz: “Dinle, Allah’tan insanlara haber getiren nebî ne der: Her yapılacak işe meşveret ile çâre bulunur”⁷⁹.

● Acele etmek-sâkin davranmak:

Bir işte acele eden insan hataya düşer. Düşünerek sâkin hareket etmek, doğruyu buldurur ve kişiyi başarıya ulaştırır. Bu yüzden dünya işlerinde acele etmemek gerekir. İbâdette ise, ibâdet vaktini geçirmemek için acele etmek daha iyidir:

76 Kur’ân, İsrâ sr., a.32.

77 İnan, a.g.m., s.112.

78 Arat, a.g.e., s.38. beyit:388.

79 Arat, aynı eser, s.404, beyit:5651.

1999 kamuğ iş içinde amulluk ödür
meger tâat erse ivingil yügür

(Her işte sükûneti tercih et; yalnız ibâdetde acele et, çabuk davran.)

5217 i ve işleme iş meger dîn işi
i vek işte asgin bulunmaz kişi

(Din işinden başka işlerde acele etme; insan acele işin faydasını görmez.)

“Her şeyde teenni (yavaş hareket etme) hayırlıdır, âhîret ameli müstesnâ. (Bu hadisi, Ebû Dâvud, Hâkim, Beyhâkî, Sa’d b.Ebî Vakkas (R.A.)’dan rivâyet etmişlerdir.)”⁸⁰.

• Arkadaş:

Arkadaş, insanı hem yola getirir, hem de yoldan çıkarır. İyiyle arkadaş olanın kendisi de iyi olur. Kötü arkadaş, kişiye kötülüğün nasıl yapılacağını öğretir:

884 kalı edgüke bolsa isiz işi
isiz boldı kılkı ol isiz tuşu

(Eğer iyiye kötü biri arkadaş olursa, onun tabiatı de arkadaşınunki gibi kötü olur.)

885 isiz me katılsa kör edgü bile
kamuğ edgülükke bu buldı yula

(Kötü de iyi ile düşüp kalkarsa bütün iyiliklere ulaşmak için bir meşale bulmuş olur.)

886 tağı bir sebep kör bu edgü isiz
yakınlık yolından tüzer tüzse iz

(İyi veya kötü insanların bu yollara girmelerinin sebeplerinden biri iyi veya kötü arkadaş edinmiş olmalarıdır.)

936 işiñ edgü bolsa negü kolsa kol
iş edgü kerek ol özüñ bulsa yol

(Arkadaşın iyi ise, ne istersen iste, yolunun açık olması için iyi arkadaş lazımdır.)

3405 katılsa karılsa tutup edgü iş
iş edgü bolsa kıtur edgü iş

(İyi arkadaş edinerek onlarla düşüp kalkmalı, insanın arkadaşı iyi olursa, kendisi de iyi olur.)

“Kişi dostunun yolundadır. O halde sizden her biriniz dost edineceği kimseye iyi dikkat etsin. (Bu hadisi, Ebû Hüreyre (R.A.)’den Tirmizî rivâyet etmiştir)”⁸¹;
 “Allah indinde (katında) arkadaşın hayırlısı, arkadaşına hayırlı olanıdır. Allah indinde komşuların hayırlısı da, komşusuna hayırlı olanıdır. (Bu hadisi, Ahmed b.Hanbel, Tirmizî ve Hâkim, İbn-i Ömer (R.A.)’den rivâyet etmişlerdir)”⁸².

● **Dünya ve âhiret hayatı:**

Hiç ölmeyecekmiş gibi dünyâ için, yarı ölüverip gidecekmiş gibi de âhiret için çalışmak, Müslümanlara tavsiye edilmiştir. Âhiretini kazanmak isteyen kimse, her iki dünyaya da gereken önemi vermelidir:

1147 yarınlik orun edgü kolsa özün
 isiz kılmasunı bu iki ajun

(Kim âhiretini mâmûr etmek isterse, her iki dünyayı harâp etmesin.)

3657 bayat birdi kulka iki göz kulak
 biri dünyâ baksa biri ukbî bak

(Allah, kula iki göz ve iki kulak verdi; biri ile bu dünyaya bakarsa, biri ile de âhirete bakmalıdır.)

3662 törütti bayat bu iki gün ajun
 munı bulsa tavrât anı kol özün

(Bu her iki dünyayı da Allah yarattı; birini bulunca koş, diğerini de ara.)

“Dünyasını Âhireti için ve Âhiretini dünyası için terkedemeyen sizden biriniz dünya ve Âhireti için çalışmadıkça sizin hayırlınız değildir. Çünkü dünya Âhirete erişmek (Âhireti kazanmak) içindir. Halk üzerine yük olmayınız. (Bu hadisi, İbn-i Asâkir, Enes (R.A.)’den rivâyet etmiştir)”⁸³.

Yukarıdaki hadisle ilgili olarak şu beyitleri de zikredebiliriz:

4733 bu dünyâ içi bir tarıglağ turur
 negü ekse munda yarın ol önür

(Bu dünya bir tarladır, burada bu gün ne ekilirse, yarın o biçilir.)

5248 tarıglağ turur bu ajun ay ilig
 negü ekse anda alır bu elig

(Ey hükümdar, bu dünya tarladır; bu el buraya ne ekerse, orada onu biçer.)

● **Dünya-insanoğlu:**

İnsanoğlu, fânî olan bu dünyada gelip geçici bir yolcu gibidir. Konak yerinde devamlı kalmak mümkün olsaydı, eskiler bu gün aramızda olurlardı:

81 Berkî, a.g.e., s.72.

82 Berkî, aynı eser, s.121.

83 Berkî, a.g.e., s.156.

1386 apa oğlanı körse arkış sanı
örüg turgu bolmaz örügler kanı

(İnsanoğlu, bakarsan, bir kervana benzer, konak yerinde devamlı kalınmaz, menziller nerede?)

3529 nelük arşıkar sen aya öldeçi
özünğ iki künlük konuk boldaçı

(Ey fâni, niçin kendini aldatıyorsun; sen burada iki günlük misâfirsin.)

“Sen dünyada bir garip gibi yahut geçici bir yolcu gibi ol”⁸⁴.

• Evlenilecek kadında bulunması gereken özellikler:

Bir kadınla, malı, soyu, güzelliği ve dindarlığı için evlenilir. Ancak dindar olan kadın tavsiye edilmiştir. Böyle bir kadında, bu özelliklerin hepsi bulunur:

4486 kim evlik alayın tise törtte taş
adıñ almaz evlik aya erde baş

(Evlenmek isteyen kimseler şu dört nevî kadın ile evlenirler, ey erkeklerin ileri geleni.)

4487 biregü bay evlik tiler üstikip
takı biri körklüg tiler köz tikip

(Biri zengin kadın ile evlenmek ister, biri güzel olmasını ve ona göz diker.)

4488 takı bir uruğluğ tüp aşlı kolar
uluğluk atınğa küvenür bolur

(Bir başkası soyu-sopunun asîl olmasını ister ve bu asâlet pâyesi ile iftihâr eder.)

4489 takı biri yinçke sakınuk tiler
anı bulsa terkin anğar öz ular

(Başka biri de çok takvâ sâhibi olmasını arzular; onu bulunca, kendisini ona derhâl kaptırır.)

4490 bularda talusin ayayın sanğa
kisi alğu erse kulak tut mañga

(Bunlardan hangisinin daha iyi olduğunu sana söyleyeyim: evlenmek istersen, bana kulak ver.)

4502 sakınuk tile sen kisi ay bügü
sakınuk bolunsa bolur törteğü

(Ey hakîm insan, takvâ sâhibi olan kadın iste; takvâ sâhibi biri bulunursa, her dört şey onda birleşmiş olur.)

84 Zeynû'd-dîn Ahmed b.Ahmed b.Abd'l-Lâtifi'z-Zebîdî, Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercümesi ve şerhi (Tercüme ve şerheden: Kâmil Mîras), Ankara, 1984, c.12, s.357.

“Kadın dört (hal ve sıfat) için nikah olunur: Malı, soyu, güzelliği ve dindarlığı için. Sen dindar olanını ele geçirmeye bak, (eğer dediğim gibi yapmazsan) yoksulluğa düşersin”⁸⁵.

● **Genç-ihtiyar:**

Kendisi genç olduğu halde, ihtiyarlar gibi olgun davranan kimse, seçkin insandır. İnsanların kötüsü de, ihtiyarladığı halde, vaktini boş şeyler peşinde harcayan, bir genç gibi davranan yaşlı kimsedir:

1868 kılmıç karı körse yaşı yigit
arığar munğlüğ arzun öge ya yigit

(Tavır ve hareketi ihtiyarlara benzer; fakat dikkat edilirse yaşı gençtir; ister hükümdarın has müşâviri, ister en âdî bir köle olsun, onu iştiyakla ararlar.)

4692 yigitlikte kılgıl karılık işi
karısa barır küç yetilmez kişi

(İhtiyarlukta yapılacak işleri gençken yapmaya çalış; insan ihtiyarlayınca, kuvveti kalmaz ve bunlar yapılamaz.)

4696 ne teñgsiz bolur kör karımış kişi
yava bolsa kılsa yigitler işi

(İhtiyarlamış bir kimsenin vaktini heder ederek, gençken yapılması icâb eden şeyler ile uğraşması ne kadar yakışsız olur.)

4709 tükel belgülg bil kişi kutsuzı
karıp yügrür erse havâsı udu

(Şunu açık olarak bil ki, ihtiyarladığı halde nefesine uyararak, onun peşinde koşan kimse de insanların tâlihsizidir.)

“Sizin gençlerinizin en hayırlısı,yaşlılarınıza benzeyen ve yaşlılarınızın şerfîri (kötüsü) de gençlerinize benzeyendir. (Bu hadîsi, Ebû Ya'la ve Taberânî, Vâile ve Beyhâkî'den, onlar da Enes b.Mâlik'ten rivâyet etmişlerdir)”⁸⁶.

● **Gerçek zenginlik:**

Zengin, çok insanın sandığı gibi, malı mülkü fazla olan kimse değildir. Gönlü zengin olan, asıl zenginliği elde etmiştir. Mal zengini fakirleşir. Gönlü zenginliği, bitmek tükenmek bilmez:

1747 bu dünyâda baylık tilese özünğ
koni bol konilik öze tut sözünğ

(Bu dünyada zenginlik dilersen, özünle ve sözünle doğru ol.)

85 Zeynü'd-dîn Ahmed-(Miras), a.g.e., c.11, s.264.

86 Berkî, a.g.e., s.58.

2612 közi tok çığay erse bayka sanur
serinse kişi tegme işte unur

(Gözü tok insan, fakir olsa dahi, zengin sayılır; insan sebat ederse, her işte muvaffak olur.)

2618 tüköl bay bolayın tise belgölüg
köngöl baylık kol ay ersig külüg

(Tam mânâsı ile zengin olmak istersen, hiç şüphesiz, gönül zenginliği dile, ey şanlı yiğit.)

3613 negü tir eşitgil saşınuq çığay
çığay erse neñge közi köngli bay

(Dinle mal bakımından yoksul olduğu halde, gözü ve gönlü zengin olan, takvâ sâhibi fakir ne der.)

5387 çığay tip ayurlar kayu ol çığay
közi suk çığay ol neçe erse bay

(Fakir derler, fakir olan kimdir; fakir, istediği kadar zengin olsun, aç gözlü olan kimsedir.)

“Zenginlik, mal çokluğunda değildir, belki zenginlik nefis (kalb) zenginliğidir. (Bu hadîsi, Ahmed b.Hanbel, Buhârî, Müslim, Tirmizî ve İbn-i Mâce, Ebû Hüreyre (R.A.)’den rivâyet etmişlerdir)”⁸⁷.

● Hastalık-günahlar:

Hastalanan kimse, gönlüne fenâ yeyler getirmemeli, karamsarlığa düşmemeli. Hastalığı veren, şifâsını da vermiştir. Hastalık, günahların yok olmasına bir vesîledir:

5979 yavuz kıлма könglünğ tilingni yığa
yazukka kefarete bolur ig toğa

(Gönlüne fenâ şeyler getirme, böyle şeyler söyleme, ağrı ve hastalık günahlara kefarete olur.)

5982 kişi iglese barça töklür yazuk
yazuk tökse kutlur kişi ay toñga

(İnsan hastalanırsa, onun bütün günahları dökülür; ey kahraman, günah dökülünce insan kurtulur.)

“Müslüman fenâlık, hastalık, keder, hüzn, ezâ, iç sıkıntısı âriz olmaz (gelmez); ancak (gelirse), Allâhu Teâlâ bu musîbetlerden birisi sebebiyle o müslümanın suçlarını ve günahlarını örter, bastırır”⁸⁸; “Hiç bir müslüman yoktur

87 Berkî, a.g.e., s.154.

88 Zeynü'd-din Ahmed-(Mîras), a.g.e., c.12, s.,61.

ki, ona hastalık isâbet etmez, ancak (isâbet ederse) Allahu Teâlâ onun hatalarını ve günahlarını döker, nasıl ağacın (hazan vakti) yaprakları dökülürse”⁸⁹.

● **İnsanın açgözlülüğü:**

Açgözlülük, tedâvisi bulunmayan bir hastalıktır. Bütün açlar doyar, fakat gözü aç olana bütün dünya nîmeti yetmez. Böylelerinin açlığı ancak ölümle son bulur:

1408 açığ suv teg ol kör bu dünyâ nenği
neçe içse kanmaz ölimez tili

(Bu dünya malı acı su gibidir; insan ne kadar içerse içsin kanmaz; onun dili bile ıslanmaz.)

2001 toğumsuz bolur ol közi suq kişi
közi suqqa yetmez bu dünya aşu

(Gözü aç adam hiç bir şey ile doymaz; gözü aç olana bütün dünya nîmeti kâfi gelmez.)

2003 kamuğ aç yise içse āhır toğur
közi aç kişi ölse açlık koğur

(Bütün açlar yer ve içerlerse, nihâyet doyarlar; aç gözlü adamın açlığı ancak ölümle nihayete erer.)

2004 közi suq kişi nenğke bolmaz bu bay
kamuğ dünyâ bulsa āhır suq çığay

(Aç gözlü adamı mal doyurmaz; bütün dünyaya sâhip olsa bile, o yine dâimâ aç gözlü ve fakirdir.)

2615 çığay kılsa kimni közi suqluğu
bayutmaz anı bu ajun tokluğu

(Aç gözlülük kimi fakir yapmış ise, bu dünya onu ne kadar doyursa, yine zenginleştiremez.)

2616 kimi erse umdu kıılır erse kul
anıñ boşluğu kör ölüm birle ol

(Kim tamahkârlığın esiri olur ise, ondan ancak ölümle kurtulabilir.)

3625 açığ suv teg ol kör bu dünyâ nenği
neçe içse kanmaz ölimez enği

(Bu dünya malı acı su gibidir; insan en kadar içse kanmaz; damağı bile ıslanmaz.)

3626 kuruğ kumka oqşar bu yalñuğ özi
ögüz kirse toğmaz bu suqluğ közi

(Bu insan kuru kuma benzer; onun tamahkar gözü derya girse doymaz.)

5386 ajun bütrü bulsa közi suḳ tükel
ahı bay tise bolmaḡay bu muhāl

(Gözü aç olan bütün dünyayı elde etse bile, ona zengin denilmez, denilemez.)

5389 közi suḳka tütmez bu dünyā bütün
barı tap tiḡüçi tirildi kutun

(Aç gözlüye bütün bu dünya malı az gelir; olana kanaat eden kimsenin ömrü saâdet içinde geçer.)

5390 közi suḳ kişi neḡke toḡmaz közi
meger tolmaḡınca ḳara yir tozi

(Gözül aç insan, kara topraḡın tozu gözüne doluncaya kadar, mala doymaz.)

5429 neçe miḡ yaşap er tilese tilek
tükel ök bolamaz bulunsa tilek

(İnsan binlerce sene yaşayıp, arzu ettiḡi şeylere kavuşsa bile, yine dileḡi bitmez.)

5431 tükel miḡ yaşasa tilekin tamām
tükel ök bulamaz kerekin tamām

(İnsan bir yıl yaşasa bile; arzu ve ihtiyaçlarının hepsini tamamlayamaz.)

“Ademoḡlunun iki dere dolusu malı olsa bir üçüncüsünü ister. Ademoḡlunun (muhteris) gönlünü topraktan başka bir şey dolduramaz. Şu kadar ki (ihtirastan nefret edip) tevbe eden kişinin tevbesini Allah kabûl eder”⁹⁰.

• İnsanların hayırlısı:

Yalnız kendini düşünen bencil insan, başkaları tarafından sevilmez. İnsanlar, birbirlerine yardım etmelidirler. Çünkü insanların hayırlısı, insanlara faydalı olanıdır.

856 ilig aydı eḡḡü bu ḳıḳı yaḡı
tusulur bolur ḳalkḳa aḡḡı öḡḡi

(Hükümdar dedi: İyinin vasfı faydalı olmaktır; onun halka çok faydaları dokunur.)

1619 kişide kereki yaraḡlısı ol
yarpap hem tusulup yoriḡlısı ol

(Lâzım olan insan, işe yarayan insandır; işe yarayan insan da, faydalı olan insandır.)

2438 tüpi eḡḡü bolsa er eḡḡü bolur
bu eḡḡü kişi ḳalkḳa eḡḡü ḳolur

● **Müslümanların memnun olması:**

Kim Müslümanları memnun ederse, Allah'ın rızasını kazanmış olur. Bu da farz ibâdetlerden sonra Allah katında amellerin en sevgilisidir:

3250 bayatım sevinçi tilese özünġ
müslümân sevinçi tile kes sözünġ

(*Sen Allah'ın rızasını elde etmek istersen, müslümanların memnun olmasını dile; sözü fazla uzatma.*)

“Farz’ ibâdetlerden sonra, Allah yanında amellerin en sevgilisi (rızasına uygun olanı) müslümanın kalbine sevinç koymaktadır. (Bu hadîsi, Taberânî, Abdullâh b.Abbas (R.A.)’dan rivâyet etmiştir)”⁹⁴.

● **Müslümanın müslümana karşı davranışı:**

Müslümanlar birbirleriyle kardeşler. Nasıl kardeş kardeşe hürmet eder, ona düşmanca davranmazsa, bir Müslüman da diğer müslümanlara karşı bu ölçüyle hareket etmelidir:

4991 müslümân kâdaşka müslümân kâdaş
ziyâret kılar ok ay köngli tudaş

(*Müslüman müslümana kardeşdir ve onlar birbirlerini ziyâret ederler, ey gönlü gönlüme uygun insan.*)

5490 müslümân müslümân bile ol kâdaş
kâdaşka katılma ulam edgüleş

(*Müslüman müslüman ile kardeşdir; kardeşe karşı düşmanca davranma, onlar ile her vakit iyi geçin.*)

“Müslüman müslümanın kardeşidir. Ona zulüm ve kötülük yapmaz”⁹⁵; “Bir-birimize buğz (düşmanlık) etmeyiniz, birbirinize hased etmeyiniz, birbirinizden (yüz çevirip arkalaşarak) ayrılmayınız. Ey Allah’ın kulları! Birbirinizle kardeş olunuz”⁹⁶.

● **Ölüm:**

İnsanların birçoğunun korktuğu ölümden bu güne kadar kaçıp kurtulabilen olmamıştır. Bunun için ölüm düşünülürse, bütün lezzetler yok olup gidiyor:

1139 negü bar ajunda ölümdin katıġ
ölümüg sakınsa kiter miñġ tatıġ

(*Dünyada ölümden daha ağır ne var; ölümü düşünürsen bütün zevkler kaybolur gider.*)

94 Berkî, a.g.e., s.14.

95 Zeynü'd-dîn Ahmed-(Miras), a.g.e., c.7, s.360.

96 Zeynü'd-dîn Ahmed-(Miras), aynı eser, c.12, s.142.

(Şarap ile yüzlerini yıkayan ve ibâdeti bırakanlar şimdi yiğit sayılıyor ve istediklerini yapıyorlar.)

6455 fesād fışk içisi atandı eren
bor içmez kişi atı boldı saran

(Fesad ve fışk yapanlar mert sayıldı; şarap içmeyen kimseler hasis (alçak, değersiz) sayıldı.)

6469 kiçigde edeb yok uluğda bilig
otunlar öküş boldı yitti silig

(Küçüklerde terbiye, büyüklerde bilgi yok; kaba insanlar çoğaldı, nazik insanlar ortadan kalktı.)

6474 biliglig köni sözleyümez sözün
tişide uvut kitti örtmez yüzün

(Bilgili sözünü dosdoğru söyleyemez oldu; kadınlardan hayâ gitti, yüzlerini örtmezler.)

6493 bu barça uluğ kün nişānı turur
nişānı körünse keligli kelür

(Bunlar hep kıyâmet gününün alâmetidir; alâmeti görünürse, gelecek olan gelir.)

“İlmin ref olunması (kaldırılması), cehl (bilgisizlik)in kökleşmesi, şarabın içilmesi, zinânın çoğalması Kıyâmet alâmetlerindedir”⁹².

● **Merhamet:**

Bir kimsenin başkaları tarafından sevilebilmesi için, onun da diğer insanları sevip sayması gerekir. Çünkü merhamet etmeyene merhamet olunmaz:

2160 tözü halkka könglün bağırsak bolun
tuçı edgülık kıl sen edgü bulun

(Bütün halka içten gelen bir merhamet göster; dâimâ iyilik yap ve kendin iyilik bul.)

4473 törü bir işinde bağırsaklıkın
sanğa bolğa barça kişiler yakın

(Bunların işlerini hallederken, merhametli davran; böylelikle bütün bu insanlar sana yakın olurlar.)

“Merhamet etmeyen kimseye merhamet olunmaz”⁹³.

92 Zeynü'd-dîn Ahmed-(Miras), a.g.e., c.1, s.82.

93 Zeynü'd-dîn Ahmed(Miras), a.g.e., c.12, s.129.

(Soyu iyi olan insan iyi olur; bu iyi insan halk için de iyilik ister.)

3245 kişi edgüsi bu öz asgın kodup
kişi asgı kolsa kör emgek yüdüp

(İnsanların iyisi kendi menfaatini bırakıp zahmet yüklenerek, başkalarının faydasını isteyen kimsedir.)

3248 kişiye tusulur kişi edgüsi
bu edgü kişi ol buğun toğgüsü

(İnsanların iyisi başkalarına faydalı olur; halk için lüzumlu olan bu iyi insandır.)

5099 kişi tip yoriğli telim bar sanı
kişike tusulđu tilesekanı

(İnsanım diye gezen pek çok kimse var; bunların içinde insana faydalı olanını ararsan, nerede.)

5729 negü tir eşitgil tusulur kişi
tusulur kişi ol kişide başı

(Başkalarına faydalı olan kimse ne der dinle, başkalarına faydalı olan insan insanların başıdır.)

5730 kişiler ara kör kişi ol bolur
anıñđın kişiler asığlar bulur

(İnsanların arasında insan olan kimse, başkalarına faydası dokunan kimsedir.)

6102 asığlığ kişi ol kişi öğrümi
bağırsak kişi ol buğun köğrümi

(İnsanların seçkini faydalı olan insandır; halk nazarında muteber kimse, merhametli olan insandır.)

“İnsanların en hayırlısı, insanlara en çok faydalı ve menfaatli olanıdır. (Bu hadis, Câbir (R.A.)’den rivâyet edilmiştir)”⁹¹.

• Kıyâmetin alâmetleri:

Bazı Kutadgu Bilig beyitlerinde kıyâmetin alâmetleri sıralanmıştır. Bunların manasını hadisten alanları şunlardır:

6452 biliglig uçuz boldı tutnur özin
ukuşluğ ağın boldı açmaz sözin

(Bilgili hakîr oldu, bir tarafa sinip kalıyor; akıllı dilsiz oldu, ağzını açmıyor.)

6454 borun yüz yuğuçı namâz kodđuçı
kör ersig atandı yortur küçü

6178 ölür men ökünçün aķar kōz yulum
tatiġlar tatiġsız kılur bu ölüm

(Ölüyorum, pişmanlıktan iki gözüm iki çeşme oldu; bu ölüm tatlıları tatsızlaştırıyor.)

“Lezzetleri yok eden ölümü çok hatırlayın”⁹⁷.

● **Ölüme hazırlanma:**

Ölümün insanı nerede ve ne zaman yakalayacağı belli olmaz. Genç veya yaşlı ayrımı yapmaz. Bu sebeple ölüm gelip çatmadan, ölüme hazır olmak gerekir:

1370 ölüm kelmez erken ölümke itin
tiriglik öğinde tapuġ kıl tapın

(Ölüm gelmeden, sen ölüme hazırlan; hayatta iken, Allah'ın emirlerini yerine getir, ibâdetle kusur etme.)

1476 kezigçe kelir bu ölümününġ kırı
ölümke özünġ çin anuġlap yori

(Ölümün sırası nöbetle gelir; ölüme her an kendini hazır bulundur.)

4849 sizigsiz ölümke anunġ öği
bu künde naru ol ay yalıġuġ kedı

(Ey insanların iyisi, bundan sonra artık, şüphesiz, ölüme hazırlanma zamanı gelmiştir.)

5143 ölüġni körüġli me kalmaz tirig
ölümke anun tutma kılkıng irig

(Ölüyü gören hiç kimse diri kalmaz; ölüme hazırlan, haşin olma.)

5150 bu bulmuş öđüġ barı kılma yava
ölümke anunġil tapuġka i ve

(Bari bu bulduğun zamanı boşuna geçirme; ölüme hazırlan, ibâdetle acele et.)

6168 aya men tigüçi mini sav mini
ölümke anunġil yanur keğ sini

(Ey ben diyen insan, şu beni, beni bırak; ölüme hazırlan, o seni, seni diyor.)

6294 tözüke turur bu ölüm kelġü kün
ol öldi sen emdi ölümke anun

(Herkes için bu ölümün geleceği bir gün vardır; o öldü şimdi de sen ölüme hazırlan.)

“Ölüm gelip çatmadan ölüme hazırlan. (Bu hadisi, Taberânî, Hâkim ve Beyhâkî rivâyet etmişlerdir)”⁹⁸.

● **Yemek yemenin âdâbı:**

Yemeğe besmele ile başlanır, sağ elle yenir ve herkes kendi önünden alır:

4129 onġ elginġ bile sen kötürgil yigü
bayat atı aşnu ayit ay bügü

(*Yemeği sağ elin ile ye; ey hakîm insan, yemeğe besmele ile başla.*)

4130 kişi utruķı aşka sunma elig
özünġ. utruķı aş yigil ay silig

(*Başkalarının önündeki yemeğe el uzatma; ey temiz kalpli insan, kendi önündeki yemeği ye.*)

4597 onġ elginġ bile sun bayat atı ay
yigü üdregey hem özünġ bolġa bay

(*Yemeğe sağ elini besmele ile uzat; böylece yemeğin bereketi artar, sen de zengin olursun.*)

4598 kişi utruķı türmek alma tigü
öz utra negü erse alġu yigü

(*Başkasının önündeki lokmalara dokunma; kendi önünde ne varsa, onu al ve ye.*)

“Ey oġul, yemek yerken besmele çek, sağ elinle ve önüne gelen yerden ye”⁹⁹.

3.MANASINI ÂYET VE HADİSLERDEN ALAN BEYİTLER

Bazı Kutadgu Bilig beyitleri, âyet ve hadisın her ikisinin manasını da taşımaktadır. Onun için bunları ayrı bir grupta değerlendirmeyi uygun gördük:

● **Akraba ziyâreti:**

Zaman zaman akrabaları ziyaret etmek ve onlara karşı güler yüz göstermek, insanın yakınlarıyla kaynaşmasını sağlar. Bu, güzel bir davranış örneğidir:

1327 kadaş yak yağukķa yakınlık ula
uluġķa kiçigke sevüġ bol küle

98 Berkî, a.g.e., s.37.

99 Zeynü'd-din Ahmed-(Miras), a.g.e., c.11, s.379.

(*Kardeş ve akrabaya yakınlık göster; güler yüzle büyüğün ve küçüğün gönünü al.*)

3209 .barışgu kerek ça kadaşlar bile
katılgu kerek iş adaşlar bile

(*Akraba ve kardeşler ile barışmak, eş ve dostlar ile kaynaşmak lâzımdır.*)

3297 ne körklüg bolur kör bağırsaklığın
kadaşka kadaş köngli bolsa yakın

(*Akrabaların birbirine candan yakınlık ve samimiyet göstermeleri ne güzel şeydir.*)

“İşte Allah’ın, inanan ve iyi işler yapan kullarını müjdelediği (büyük lütf) budur: De ki; ben buna karşılık sizden bir ücret istemiyorum. Ancak akrabalık sevgisini diliyorum”¹⁰⁰; “Allah’a ibâdet edin, O’na hiç bir şeyi ortak koşmayın, ana babaya, akrabaya, öksüzlere, yoksullara, yakın komşuya, uzak komşuya, yanınızda bulunan arkadaşına (yâhut zevceye), yolcuya, emriniz altında bulunanlara iyilik edin. Allah, kendini beğenip böbürlenmiş insanları sevmez”¹⁰¹; “(Sebepsiz) akraba ziyaretini kesen (ve bunu helal sayan) kimse Cennet’e giremez”¹⁰².

• **Alçak gönüllülük-kibir:**

Kibirli insanın seveni az olur ve böylelerinin işi yolunda gitmez. Alçak gönüllü insan ise, gittiği yerde sevilir ve herkesin saygı duyduğu bir kimse olarak ömür sürer:

1705 ne edgü bolur koğkı alçak kişi
ne körklüg bolur künde iltür işi

(*Alçak gönüllü insan ne kadar iyi ve güzel olur; onun işi dâimâ yolunda gider.*)

1706 uluğsıg küvez kür kişi ol tun
küniñge koğkı ol küvezlik kırı

(*Büyüklik taslayan, kibirli ve küstah adam tatsız ve sevimsiz olur; kibirli insanın itibârı günden güne azalır.*)

2120 küvezlik asıgsız köngül tumlıtur
köngül koğkı bolsa kişig yoklatur

(*Gurur faydasızdır, o insanları kendinden soğutur; alçak gönüllülük insanı yükseltir.*)

100 Kur’an, Şûrâsr., a.23.

101 Kur’an, Nisâ sr., a.36.

102 Zeynü’d-dîn Ahmed(Miras), a.g.e, c.12, s.123.

2233 uluğluk uzun bir kişi koçkısı
bedüklükke tegmez budun katkıısı

(Alçak gönüllü insan uzun müddet itibarda kalır; haşin ve kibirli insanlar, büyüklüğe ulaşamazlar.)

“İnsanlara yanağını bükme (kibirlenerek boynunu bir yana büküp yüzünü insanlardan öte çevirme) ve yer yüzünde böbürlenerek yürüme. Zîrâ Allah, kendini beğenip öğünen kimseyi sevmez”¹⁰³; “Her kim kibir ederse, Allah onu alçaltır; tevâzu (alçak gönüllülük) edeni ise yükseltir. (Bu hadisi, Hatib, Hz. Ömer’in hadisinden sahih bir isnadla rivâyet etmiştir)”¹⁰⁴.

● **Allah’ın dilediğini yüceltmesi:**

Allah’ın yardım ettiği kimse, yükselir ve isteklerine kavuşur. O’nun rahmet ve yardımından mahrûm olan, kötü bir hayat sürer:

1797 bayat kimke birse inâyet ülüg
tilekke tegir boldı atlıg külüg

(Allah kime inâyet eder ve kismet verirse, o dileğine kavuşur, şöhret sahibi olur.)

1813 bayat fazlı birle ağırılar kuluğ
bilig kapğı açlur onğarur yolug

(Allah kulunu fazıl ve inâyeti ile yükseltir; ona bilgi kapısı açılır ve istediği rast gider.)

3728 tilese ağırılar tapuğsuz kuluğ
tilese uçuzlar tusulmaz tapuğ

(İsterse O’na kulluk etmeyén bir kulu aziz kalar; isterse kulluk edeni zelil eder ve onun kulluğu hiç bir şeye yaramaz.)

3762 ağırılık uçuzluk bayattın turur
ölüm ya tiriğlik hem andın erür

(İzzet bulmak veya zelil olmak Allah’tandır, ölüm veya hayat da O’ndandır.)

3903 ağırılık uçuzluk anıng hukmi ol
ulağka kiçigke yime açsa yol

(İzzet ve zillet, büyüğe ve küçüğe bu yollar O’nun hükmü ile açılır.)

5239 bayat birse izzin yok ol gâyeti
öküş rahmet içre özünğ râhâti

(Allah izzet verirse, bunun sonu yoktur; bol rahmet içinde rahat yaşarsın.)

103 Kur’ân, Lokman sr., a.18.

104 İmâm-ı Gazâlî, İhyâ-i Ulûmi’-d-dîn (Tercüme eden: Ali Arslan), c.1, İstanbul, 1981, s.199.

5240 kâlı öz kürese uçuzluk anuk
uçuzluk kıyınka kiming tākati

(Eğer O'ndan kaçarsan, zillet hazırdır; zilletin azâbına kim tahammül edebilir.)

“De ki: “Allah’ım, (ey) mülkün sahibi, sen dilediğine mülkü verirsın, dilediğinden mülkü alırsın; dilediğini yükseltirsın, dilediğini alçaltırsın. Sen her şeye kâdirsin”¹⁰⁵; “Allah bir kuluna hayır murâd ederse onun gönlüne zenginlik ve kalbine takva verir. Bir kuluna da şer dilediği vakit fakirliğini iki gözünün önüne getirir. (Tirmizî, bu hadîsi, Ebû Hüreyre (R.A.)’den rivâyet etmiştir)”¹⁰⁶.

• Boş şeylerle ilgilenmemek:

Kendisi ve insanlar için faydasız olan şeyleri bırakan kimse, değerli çalışmalar yapabilir. Bu, insana yakışan bir harekettir:

5646 özüm koçsa emdi yarağsızlarığ
kõngül bulğanuqtın süzülse arığ

(Artık benim faydasız şeyleri bırakmam ve gönlümü mâsivâ (dünya ile ilgili şeyler)’den temizlemem gerekir.)

“Onlar (mü’minler), boş şeylerden yüz çevirirler”¹⁰⁷; “Kendisine fayda vermeyen şeyleri terk etmesi, kişinin müslümanlığının güzelliğindedir. (Bu hadîsi, Tirmizî ve İbn-i Mâce, Ebû Hüreyre (R.A.)’den rivâyet etmişlerdir)”¹⁰⁸.

• Farz namazlar-cuma namazı:

Hükümdar, Oğurmuş’a cuma namazlarını kılmasını ve farz namazlarını da cemaatla kılmasını söyler:

3239 cemâat bile kıl farza namâz
çığaylar hacı kıl adına namâz

(Farz namazlarını cemaatla kıl, fakirler hacı olan cuma namazlarını edâ et.)

“Ey inananlar, Cuma günü namaz için çağrıldığı (nız) zaman, Allah’ı anmağa koşun, alışverişi, (iş gücü) bırakın. Eğer bilerseniz bu, sizin için daha hayırlıdır”¹⁰⁹; “Cemaatla kılınan namaz, yalnız kılınan namazdan yirmi yedi derece eftaldır (daha faziletlidir)”¹¹⁰; “Yaptığınızı gördüm, şu işi beğendim. (Lâkin yine) ey insanlar, (bu nâfileleri) evlerinizde kılınız. Zîrâ namazın efdali, insanın kendi evinde kıldığı namazdır. Meğer farz ola (ki onu mescitte cemaatla kılmak

105 Kur’ân, Âl-i İmrân sr., a.26.

106 Berkî, a.g.e., s.22.

107 Kur’ân, Mü’minûnsr., a.3.

108 Berkî, a.g.e., s.182.

109 Kur’ân, Cum’a sr., a.9.

110 Zeynü’d-dîn Ahmed-(Mîras), a.g.e., c.2, s.606.

daha faziletlidir)"¹¹¹.

• Helal-haram:

Bir şeyin helal mı haram mı olduğunu bilmek ve ona göre hareket etmek önemlidir. Eğer şüpheli ise, bundan da sakınmak gerekir:

2752. halâl hem harâm adrar erse açâ
yarağlıg yarağsızni bilse seçe

(Helal ve haramı iyice ayırdetmeli; yarayan ve yaramayanı iyice seçebilmelidir.)

3547 halâlka sakış ol harâmka ma kın
kalı şübhe erse yime keğ sakın

(Helâl için hesap, harâm için cezâ vardır; eğer şüpheli ise, bundan da çok sakın.)

"Ey insanlar, yeryüzünde bulunan helal ve temiz olan şeylerden yiye, şeytanın adımlarını izlemeyin; çünkü o, sizin apaçık düşmanınızdır"¹¹²; "Allah'ın size verdiği rızıklardan helal ve temiz olarak yiye ve inandığınız Allah'tan korkun"¹¹³; "Allah'ın size verdiği rızıklardan helal ve temiz olarak yiye ve inandığınız Allah'tan korkun"¹¹⁴; "Üzerine Allah'ın adı anılanlardan neden yemeyesiniz? Çâresiz yemek zorunda kaldıklarınızın dışında, size haram kıldığı şeyleri (Allah) size açıklamıştır. Doğrusu bir çokları, bilmeden keyiflerine uyarak halkı şaşırtıyorlar Muhakkak ki Rabb'in (evet) O, sınırı çok iyi bilir"¹¹⁵; "Allah'ın size verdiği rızıktan helal, hoş olarak yiye de Allah'ın nîmetine şükredin; eğer O'na kulluk ediyorsanız"¹¹⁶; "Helal belli, haram da bellidir. İkisi arasında (helal mı haram mı olduğu belli olmayan) şüpheli şeyler vardır. Şüpheli şeylerden sakınan bir kimse, dini ve ırzı için sakınmış (onları korumuş) olur. Şüpheli şeylerin içine giren kimse ise, haramın içine düşmüş olur"¹¹⁷; "Sana şüphe vereni bırak, şüphe etmediğin ile amel et. (Bu hadisi, Ahmed b.Hanbel, Enes (R.A.)'den rivâyet etmiştir)"¹¹⁸.

• Meşveret:

Bilgisi çok, görüşleri isâbetli olan emîn kimselerin görüşlerine başvurularak yapılan işlerde başarılı sonuçlar almak mümkündür. Bu sebeple bir iş yapmadan önce görüş alış verişinde bulunmak iyidir:

5651 negü tir eşitgil kişi tildemi
kamuğ kılgu işke kiñgeş ol emi

(Dinle, Allah'tan insanlara haber getiren nebî ne der: Her yapılacak işe meşveret ile çâre bulunur.)

5660 kayu işke tegse kiñgeş ötrü kıl
tilemiş tilekke kiñgeşin tengeş

(Herhangi bir işe girmek istersen önce istişâre et; dilek ve arzularını istişâre ile yerine getir.)

111 Zeynü'd-din-Ahmed-(Miras), a.g.e., c.2., s.694-695.

112 Kur'ân, Bakara sr., a.168.

113 Kur'ân, Mâide sr., a.88.

114 kur'ân, Mâide sr., a.88.

115 Kur'ân, En'âm sr., a.119.

116 Kur'ân, Nahl sr., a.114.

117 Zeynü'd-din Ahmed- (Miras), a.g.e., c.1, s.60; c.6, s.345.

118 Berkî, a.g.e, s.124.

“Rab’lerinin çağırısına gelirler, namazı kılarlar. İşleri aralarında istişâre (danışıp konuşma) ile. Kendilerine verdiğimiz rızıktan (hayır için) harcarlar”¹¹⁹; “Allah’ın rahmeti sebebiyledir ki, sen onlara yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı yürekli olsaydın, çevrenden dağılır giderlerdi. Öyleyse onlar (in kusurların) dan geç, onlar için mağfiret dile. (Yapacağın) iş (ler) hakkında onlara danış, bir kere de azmettin mi, artık Allah’a dayan, çünkü Allah kendine dayanıp güvenenleri sever”¹²⁰; “Ebû Hüreyre (R.A.), “Rasûlullahın ashabıyla istişâre ettiğinden fazla kimsenin kimse ile istişâre ettiğini görmedim” demiştir”¹²¹.

• Yalan söylemek-verilen sözden dönmek:

Söz verdiği halde sözünden dönenlerle yalan söyleyenler, kötü insanlardır. Yalancı insanlar vefâsız olur. Vefâsız kimseler de insanların iyiliği için çalışmazlar:

337 bu bir kaç neğ ol kör kişiye yavuz

muni bilse yalnguk ılıkar et öz

(Bak, şu bir kaç şey insan için kötüdür; insan bunları bilirse kendisini korumuş olur.)

338 bularda birisi bu til yalğanı

munıngda basası sözüğ kıyğanı

(Bunlardan biri, yalan söylemektir; ikincisi, verilen sözden dönmektir.)

2039 bu yalğan kişiler vefâsız bolur

vefâsız kişi halkka tenğsiz kılur

(Yalancı insanlar vefâsız olur; vefâsız kimseler halkın hayrına uygun olmayan işler yaparlar.)

2042 kişi yalğanında tileme vefâ

bu bir söz sınanmış öküş yılkı ol

(Yalancı adamdan vefâ bekleme; bu, uzun yıllardan beri tecrübe edilmiş bir sözdür.)

5077 kişide yavuzraqı yalğan bolur

yavuzda yavuz va‘de kıyğan bolur

(Yalancı insanların kötüsüdür, kötülerin kötüsü ise, verdiği sözünden dönen kimsedir.)

“Hayır, kim sözünü yerine getirir ve (günahı) korunursa, şüphesiz Allah da korunanları sever”¹²²; “Ve o (mü‘min)ler emânetlerine ve ahidlerine riâyet ederler”¹²³; “Yetimin malına yaklaşmayın, ancak erginlik çağına erişinceye kadar en güzel bir tarzda (onun malını kullanıp geliştirebilirsiniz). Ahdi de yerine getirin, çünkü (insana) ahd(in)den sorulacaktır”¹²⁴; “Münâfığın alâmeti üçtür: Söylediği (konuştuğu) zaman yalan söyler, vâdedince yerine getirmez,

119 Kur’ân, Şûrâ sr., a.38.

120 Kur’ân, Âi-i İmrân sr., a.159.

121 Tirmizi, Cihad:34.

122 Kur’ân, Âi-i İmrân sr., a.76.

123 Kur’ân, Mü‘minîn sr., a.8.

124 Kur’ân, İsrâ sr., a.34.

kendisine (bir şey) emânet edildiği vakit hıyânet eder. (Bu hadîsi, Buhârî, Müslim, Tirmizî ve Neseî, Ebû Hüreyre (R.A.)'den rivayet etmişlerdir)¹²⁵.

KISALTMALAR

- a.g.e. : Adı geçen eser
a.g.m. : Adı geçen makale
a. : Âyet
bkz. : Bakınız
c. : Cilt
DİBY. : Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları
İA. : İslâm Ansiklopedisi
K.B. : Kutadgu Bilig
KBY. : Kültür Bakanlığı Yayınları
MK. : Millî Kültür
s. : Sahife
sr. : Sûresi
TDAY. : Türk Dili Araştırmaları Yıllığı
TDD. : Türk Dili Dergisi
TDK. : Türk Dil Kurumu
TDA. : Türk Dünyası Araştırmaları
TK. : Türk Kültürü
TKAE. : Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü
TM. : Türkiyat Mecmuası